

OG`ISHGAN XULQ TURLARINING PSIXOLOGIK TASNIFI

Rajabova Visola Sadriddinovna

Buxoro viloyati G`ijduvon tumani 62 IDUM amaliyotchi psixologi.

Annotatsiya: *Og`ishgan xulqning alohida turlarini ajratish va ularni o`xshash belgilar bo`yicha tizimlashtirish garchi ilmiy tahlil maqsadida oqlangan bo`lsa-da, shartli hisoblanadi. Ryeal hayotda alohida shakllar ko`pincha uyg'unlashadi yoki kesishadi, og`ishgan xulqning alohida aniq qoliplari individual bo`yalgan va takrorlanmas bo`ladi.*

**Kalit so`zlar:** *Psixologik tasniflar, og`ishgan xulq turlari, axloq oqibati, nostandart va destruktiv axloq, axloqsizm, og`ishgan xulqining ko`rinishlari.*

Psixologik yondoshuv shaxsning og`ishgan xulqidagi alohida ko`rinishlarni ijtimoiy-psixologik tafovutini ajratishga asoslangan. Psixologik tasniflar quyidagi myezonlar asosida quriladi:

buzilgan me'yor turi;

axloq va uning motivatsiyada psixologik maqsad;
ushbu axloq oqibati va u keltirgan zarar;

axloqning shaxsiy-uslubiy tavsifnomasi.

Psixologik yondoshuv doirasida og`ishgan xulqning turli tipologiyasidan foydalaniladi. Ko`pchilik mualliflar, masalan, Yu.A. Klyeybyerg axloqiy deviatsiyaning uchta asosiy guruhini ajratadi: salbiy (masalan, giyohvand moddalar iste'mol qilish), ijobiy (masalan, ijtimoiy ijodkorlik) va ijtimoiy-xolis (masalan, tilanchilik).

Shaxs og`ishgan xulqining ko`rinishlarini tizimlashtirishning birmuncha to`liq va qiziqarli variantlaridan biri bizning nazarimizda S.P. Korolyenko va T. A. Donskix ga tegishli. Mualliflar barcha axloqiy deviatsiyani ikkita katta guruhga bo`ladilar: nostandart va destruktiv axloq. Nostandart axloq tafakkurning yangi shakli, yangi qoyalar, shuningdek, axloqning ijtimoiy steryeotiplari doirasidan

chiquvchi harakatlarga ega bo'lishi mumkin. Bunday shakl garchi aniq tarixiy sharoitlarda qabul qilingan me'yorlardan chetga chiqsa- da, biroq jamiyatning kelgusidagi rivojlanishida ijobiy rol o'ynovchi faollikni ko'zda tutadi. Nostandart axloqqa misol qilib, novatorlar, inqilobchilar, oppozitsionyerlar, bilimning qaysidir soxasini ilk ochuvchilarni keltirish mumkin. Ushbu guruh qat'iy ma'noda og'ishgan xulq deb tan olinishi mumkin emas.

Destruktiv axloq tipologiyasi uning maqsadlariga muvofiq tiziladi. Bir xolatda bu ijtimoiy me'yorlarni (qonuniy, ma'naviy-yetuk, madaniy) buzishga yo'naltirilgan tashqi destruktiv maqsadlar va munosib ravishda tashqi destruktiv axloq. Ikkinchi qolda – shaxsning o'zini dezintyegratsiyaga yo'naltirilgan ichki destruktiv maqsadlar, uning ryegryessi va munosib ravishda ichki dyestruktiv axloq.

Tashqidestruktiv axloq, o'z navbatida, addiktiv va antiijtimoiyga bo'linadi. Addiktiv axloq reallikdan kyetish va istalgan hissiyotni olish maqsadida maxsus faollik yoki qandaydir moddalardan foydalanishni ko'zda tutadi. Antiijtimoiy axloq mavjud qonun va boshqa odamlar huquqlarini qonunga qarshi, asotsial, axloqsiz-byeadab axloqlar shaklida buzuvchi harakatlardan iborat.

Ichki dyestruktiv axloq guruhida S.P.Korolyenko va T.A.Donskix quyidagilarni ajratadilar: suitsid, konformistik, nartsissik, fanatik va autik axloq. Suitsid axloq o'z-o'zini o'ldirishning yuqori xavfi bilan xarakterlanadi. Konformistik – individuallikka muqtoj, faqat tashqi avtorityetga yo'naltirilgan axloq. Nartsissik – shaxsiy buyukligi tuyqusi bilan boshqariladi. Fanatik – qandaydir qoya, nuqtai nazarga ko'r-ko'rona byerilgan shaklda yuzaga chiqadi. Autistik – odamlar va atrofdagi harakatlardan byevosita chyegaralanganlik, shaxsiy fantaziyasi olamiga sho'nqiganlikda ko'zga tashlanadi

Dyestruktiv axloqning barcha sanab o'tilgan shakllari, olimlar fikriga ko'ra, qayot sifatining yomonlashishi, o'z axloqiga tanqidni pasaytirish, kognitiv xatolar (sodir bo'lganlarni qabul qilish va tushunishda) o'z-o'zini baholash va hissiy

buzilishlar kabi dyeviant myezorlarga javob byeradi. Nihoyat, ular katta eqtimol bilan shaxsning yakkalanib qolishigacha bo`lgan ijtimoiy moslashmasligiga olib kyeladi.

Psixologik adabiyotlarda shaxs og`ishgan xulqining ko`rinishlarini tasniflashda boshqa yondoshuvlarni ham uchratish mumkin.

Kelgusida biz axloqiy og`ishlarning og`ishgan xulqning salbiy oqibatlari va buzilgan mye'yor ko`rinishlari kabi yetakchi mezonlarga asoslangan shaxsiy tasnifimizga suyanamiz.

Sanab o`tilgan mezonlarga muvofiq og`ishgan xulqning uchta asosiy guruhini ajratamiz: antiijtimoiy (delinkviyent) axloq, asotsial (axloqsiz) axloq, autodyestruktiv (o`z-o`zini parchalovchi) axloq.

Antiijtimoiy (delinkvyent) axloq – bu qonun mye'yorlariga qarshi chiquvchi, ijtimoiy tartib va atrofda odamlar farovonligiga xavf soluvchi axloq. U qonunchilik bilan taqiqlangan istalgan harakat yoki harakatsizlikni o`z ichiga oladi.

Katta odamlar (18 yoshdan kattalar) da dyelinkvyent axloq, ayniqsa, o`z ortidan jinoiy yoki fuqarolik javobgarligi va tyegishli jazoni boshlab kyeluvchi qonunbuzarlik shaklida namoyon bo`ladi. O`smirlarda (13 yoshdan boshlab) dyelinkvyent axloqning quyidagi turlari ustunlik qiladi: byezorilik, mayda o`qrilik, o`qrilik, vandalizm, jismoniy zo`rlik, giyohvand moddalarni sotish. Bola yoshida (5 yoshdan 12 yoshgacha) o`zidan kichik yoshdagi bolalar va tyengdoshlariga nisbatan zo`ravonlik, qayvonlarga shafqatsiz munosabat, o`qrilik, mayda byezorilik, mulkni buzish, yondirish kabi shakllari birmuncha kyeng tarqalgan.

Asotsial axloq – bu shaxslararo munosabatlarning tinchligiga byevosita xavf soluvchi, axloqiy-ma'naviy mye'yorlarni bajarishdan qochuvchi axloq. U tajovuzkor axloq, jinsiy dyeviatsiya (tartibsiz jinsiy aloqalar, fog`ishabozlik, yomon yo`lga kirish, vuayyerizm, eksgibitsionlik va boshqalar), pulga azart o`yinlarga tortilish, daydilik, boqimandalik sifatida namoyon bo`ladi.

O`smir yoshida uydan chiqib kyetish, daydilik qilish, maktabga bormaslik yoki ta'lim olishdan bosh tortish, tajovuzkor axloq, promiskuityet (tartibsiz jinsiy

aloqa), graffiti (dyevorga uyatsiz xarakterdagi rasmlar chizish va yozuvlar yozish), submadaniy dyeviatsiyalar (slyeng, shramlash, tatuirovkalar) birmuncha tarqalgan.

Bolalarda esa uydan qochib kyetish, daydilik, maktabga bormaslik, tajovuzkor axloq, qiybat qilish, yolqon, o`qrilik, ta'magirlik (tilanchilik) kabi ko`rinishlarda uchraydi.

Asotsial axloqning chyegaralari, ayniqsa, o`zgaruvchan, chunki u boshqa axloqiy dyeviatsiyalardan ko`ra madaniyat va vaqtning ta'siri ostidadir.

Autodyestruktiv (o`z-o`zini parchalovchi axloq) – bu tibbiy va psixologik mye'yorlardan og`ishgan, shaxsning rivojlanishi qamda umuman o`ziga xavf soluvchi axloq. O`z-o`zini parchalovchi axloq zamonaviy dunyoda quyidagi asosiy shakllarda yuzaga chiqadi: suitsidal axloq, ozuqaga muqtojlik, kimyoviy moddalarga muqtojlik (psixofaol moddalarni suiistye'mol qilish), fanatik axloq (masalan, dyestruktiv-diniy madaniyatga tortilish), autik axloq, viktim axloq (jabrlanuvchining axloqi), qayot uchun aniq ko`rinib xatarli faoliyat (sportning ekstryemal turlari, avtomobilda yurganda tyezlikni o`ta oshirish va boshqalar).

O`smir yoshda autodyestruktiv axloqning xususiyati (avvalgi shakliga o`xshash) uning guruhli qadriyatlar bilan bilvosita bog`liqligi hisoblanadi. O`smir kiritilgan guruh autodyestruktsiyaning quyidagi shakllarini tuqdiradi: giyohvandlikka mutye bo`lib qolgan axloq, o`z-o`zini kyesish, kompyutyerga boqlanib qolish, ozuqa addiktsiyalari, kamroq – suitsidal axloq.

Bolalik yoshida chekish va toksikomaniyaga moyillik bor, biroq umuman olganda ushbu yoshdagilar uchun autodyestruktsiya davri kam xarakterlidir.

Biz shaxs og`ishgan xulqining turli ko`rinishlari ikkita – o`ziga yoki boshqalarga qarama-qarshi yo`nalishli “dyestruktiv axloq”ning yagona o`qida joylashganini ko`ramiz.

Dyestruktiv ifodalanganlikning yo`nalishi va darajasi bo`yicha og`ishgan xulqning quyidagi shkala bo`yicha taqdim etish mumkin: antiijtimoiy (faol-dyestruktiv) – proijtimoiyye (antiijtimoiy guruhlar mye'yoriga moslashgan, nisbatan

dyestruktiv) – asotsial (passiv-dyestruktiv) – o`z-o`zini parchalovchi (passiv-autodyestruktiv) – o`z-o`zini o`ldiruvchi (faol-autodyestruktiv).

Og`ishgan xulqning alohida turlarini ajratish va ularni o`xshash belgilar bo`yicha tizimlashtirish garchi ilmiy tahlil maqsadida oqlangan bo`lsa-da, shartli hisoblanadi. Ryeal hayotda alohida shakllar ko`pincha uyg'unlashadi yoki kesishadi, og`ishgan xulqning alohida aniq qoliplari individual bo`yalgan va takrorlanmas bo`ladi.

ADABIYOTLAR

1. Uzbekiston Respublikasi Konstitusiyasi.
2. Boboyev X.B., A.X.Saidovlar umumiy taxriri ostida. «Uzbekiston Respublikasi Konstitupiyasini o`rganish». «Uzbekistan» nashriyoti Toshkent-2001.
3. Beshcheva S.A. «Slojnyy mir podrostka». Sverxtovsk 1984.
4. To`laganova G.K. «Yosh davrlari va pedagogik psixologiya kursi buyicha tarbiyasi «Qiyin» o`smirlar psixologiyasiga metodik ko`rsatmalar».
5. Fayziyev Ya. M. «Umumiy va tibbiy psixologiya». Toshkent Abu Ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti 2000.
6. G`oziyev E. G. «Tarbiyasi «O`iyin» o`smirlar psixologiyasi». Lektorga yordam. Toshkent-1984.